

БРОЙНАТА ФОРМА НА СЪЩЕСТВИТЕЛНИТЕ ИМЕНА ОТ МЪЖКИ РОД – НОРМИ, ПРАВИЛА, НАРУШЕНИЯ

Галя Христонова

Бургаски свободен университет

Резюме: Бройната форма на съществителните имена от мъжки род, завършващи на съгласен, е една от книжовните правописни норми с граматически характер, която се нарушава и създава правописни и правоговорни проблеми. В статията се разглеждат основните варианти на употреба на бройна форма, някои по-специфични случаи, правописни и правоговорни особености. Прави се диференциация между употребата на бройна форма и на обикновената форма за множествено число при съществителни имена за не-лица и за лица. Анализират се типични нарушения на нормата.

Keywords: specific plural form of nouns, ordinary plural form, cardinal numbers

Съвременният български правопис е сравнително консервативна величина, която се характеризира със своята уникална константност. Голяма част от „препъникамъните“ на правописа се коментират периодично на всякакви научни форуми, но рядко се променят. Смелостта на имащите право да променят правилата (БАН) най-често се изчерпва с идеи за слято, полуслято и разделно писане, които правила вече са толкова разнообразни, че по-скоро има изключения, отколкото норма. Тази най-уязвима, трудна и разнопосочна, понякога противоречива страна на правописа така и не се изучава изцяло в училище, поради което няма и как да се спазва, а и позната практика е, ако не се знае правописът на дадена дума, тя просто да не се използва в писмената реч.

Правописните и езиковите правила, които най-често се нарушават, независимо от тяхната трудност, са:

- слято, полуслято, разделно писане;
- пълен определителен член при съществителните имена от мъжки род, ед. число, завършващи на съгласен, и при прилагателните, числителните имена, някои от местоименията и някои от причастията, изпълняващи функцията на

подлог (субстантивирани) или на определение на подлога. Аналогично, нарушава се и правилото за кратък член;

– ятов преглас (променливо я) – нарушенията са преди всичко в западните говори, т.е. в Западна България;

– някои глаголни окончания (м-ме при глаголите от първо лице, мн. число, сегашно време; ох - ах – при глаголите от минало свършено време и др.);

– бройната форма при съществителните имена от мъжки род, завършващи на съгласен;

– съгласуването на формите за учтивост;

– някои местоимения – лични (формите за винителен падеж), притежателни, възвратни притежателни (свой-си), възпросителни, относителни.

Част от тези проблеми са интерпретирани в редица монографии и статии на автора (*Обучението по правопис в началните класове – методически проекти* (две издания – 1998 г. и 2000 г.). Макрос 2001, П.; *Ятов преглас (променливо я)*. – В: сп., „Български език и литература“. 2001, № 2–3; *Алгоритмите в обучението по правопис*. – В: сп., „Начално образование“, 1995, № 5 и др.). Предложени са и различни иновативни методически идеи за тяхното изучаване, преодоляване и недопускане.

Предмет на настоящата статия е бройната форма на съществителните имена.

Според определенията на голяма част от българските лингвисти – Стоян Стоянов, Петър Пашов, Цонка Люцканова, съществителните имена от мъжки род, завършващи на съгласен в единствено число, имат форми за множествено число и още една особена форма за множествено число, наречена бройна форма, остатък от старото двойствено число на съществителните имена във винителен и в именителен падеж. Бройната форма се употребява само след **числително бройно име** (*две, три, сто, хиляда* и т.н.) или след местоименията за количество *колко, няколко, толкова*.

Разликата е в окончанията – във формите за множествено число окончанията са **-ове** (град – градове; лъв – лъво**ве**); **-и** (петел – петли; кокал – кокали; славей – славе**и**); **-е** (кон – коне); **-а** (крак – крак**а**).

Окончанията за бройната форма са **-а** (чин – осем чина; козел – три козела); **-я** (двигател – два двигателя; кравай – колко кравая).

Основна форма	Множествено число	Бройна форма
стол	столове	два стола
геврек	гевреци	три геврека
ручей	ручей	Колко ручей?
пазар	пазари	няколко пазара
лакът	лакти	два лакътя

Според Петър Пашов формата е наречена „бройна“, защото „се има предвид точното количество на предметите, точният брой на предметите“ (Пашов 1989: 61). Това невинаги е така, защото местоименията за количество *колко, няколко, толкова*, след които се употребява бройна форма, не показват точен брой – *колко часовника, няколко химикала*.

Има и лингвисти, които намират употребата на форма за брой след класическия сигнализатор – числително име, за излишна. В статията си „Излишеството на граматическото число в съвременния български език“ К. Куцаров посочва, че и когато е назовано персонално явление (лице, бел. моя), и когато е назовано неперсонално явление (не-лице, бел. моя) има излишество на квантитативното изразяване.

Все пак и все още употребата на бройната форма на съществителните имена е норма, която трябва да се познава и спазва.

Могат да се обособят някои **важни характеристики**, свързани с тази норма.

Бройната форма за множествено число на съществителни имена от мъжки род **се отнася само за не-лица**:

четири романа, няколко гларуса, колко надежда, толкова указателя

Бройната форма се употребява и ако съществителното име за не-лице е появяно от прилагателно име или от причастие:

три провинциални града, десет неприети закона, пет-шест висящи кло-на,

колко бездомни песа, няколко угаснали огъня, четири нахапани плода

Според Петър Пашов, „ако има голямо отдалечаване на съществителното име от числителното име, може да се употреби обикновеното множествено число“ (Пашов 1989: 62).

Ако съществителното име **се отнася за лице**, се употребява **обикновено множествено число**:

трима преподаватели, шестима лекари, 135-ма кандидат-студенти, колко поети, няколко писатели, толкова пощальони

Когато съществителното име се отнася за лице, се употребява **мъжколичната форма на числителните бройни имена**, завършващи на **-ма** или **-има**; или, казано по друг начин – мъжколичната форма на числителните бройни имена, завършващи на **-ма** или **-има**, изисква употреба на обикновена форма за множествено число, а не бройна форма на съществителното име.

Според Владко Мурдаров причината за това решение трябва да се търси именно във влиянието на по-особените форми на числителните – *двама, трима* и т.н., употребявани пред съществителни за лица, които винаги са изисквали след тях да се използва формата за множествено число. Тъкмо под влияние на този модел днес е възприето във всякакви случаи, независимо от

вида на числителното име, да се предпочита формата за множествено число на съществителните имена.

Правилото, което може да се обособи, е следното: Съществителните имена от мъжки род, завършващи на съгласен, имат бройна форма след числителните имена и след думите *колко*, *няколко*, *толкова*, ако са не-лица. Получават окончание **–а** или **–я**. Ако са лица – окончанията са за множествено число.

Правилото може да се представи и в алгоритмичен вид:

Проверяването съществително име от **мъжки род**, завършващо на **съгласен** в ед. число, **след** числително име и след думите *колко*, *няколко*, *толкова* ли е?

Да	Не
↓	↓
	→ не става дума за бройна форма

Съществителното име за **лице** ли е?

Да	Не
↓	↓
Окончание за мн. число	← → Окончание –а или –я

Има и редица по-рядко срещащи се **особености**, свързани с правописа на бройната форма за множествено число на съществителните от мъжки род:

1. Бройна форма се употребява и след числителните за приблизителен брой *десетина*, *двадесетина* (и *двайсетина*), *стотина*:

десетина **булеварда**, *двадесетина* (и *двайсетина*) **камъка**, *стотина* **метра**

Това е валидно и когато числителното име е сложно и е образувано от основите на две числителни, независимо дали е изписано с думи или с цифри:

Изпих два-три **чая**.

Той пробяга 100–200 **метра**.

2. Бройна форма се употребява и след съчетанието на местоимението *няколко*¹⁾ със съществителните *десетка* и *стотица*:

няколко десетки **долара**

няколко стотици **хиляди часа**

3. Когато думите **колко** и **толкова** са включени във възклицателни изречения и изразяват характерните за този вид изречения чувства – радост, възторг, упрек и др., тогава не се употребява бройна форма, а форма за множествено число.

Колко **орела** *кацнаха на вашия бряст?* – бройна форма, въпросително изречение.

Колко **орли** *кацнаха на вашия бряст!* – форма за множествено число, възклицателно изречение.

Толкова **пропуска** ли **допуска**? – бройна форма, въпросително изречение.

Толкова **пропуски** **допуска**! – форма за множествено число, възклицателно изречение.

Колко **минзухара** има в този букет? – бройна форма, въпросително изречение.

Я, колко **минзухари** са **цъфнали** на поляната! – форма за множествено число, възклицателно изречение.

4. След думите **колцина**, **неколцина** и **малцина** се употребява обикновената форма за множествено число, защото те се отнасят само за лица:

Колцина хайдути **останаха**?

Неколцина ентусиасти **изкачиха** върха.

Малцина герои са **възпети** в песни.

5. След съществителните имена **двойка**, **тройка**, **четворка** и т.н. не се употребява бройна форма, защото са съществителни, а не са числителни бройни имена. Употребява се обикновената форма за множествено число:

Поръчах **двойка кебапчета**.

6. Обикновено множествено число се използва също и след съществителните имена за количество **десетки**, **стотици**, **хиляди**, **милиони**, **милиарди**, **дузина**:

десетки закони (но **десет закона**), **стотици клони** (но **сто клона**), **хиляди орехи** (но **хиляда ореха**), **милиони левове** (но **милиона лева**), една **дузина чорапи** (а не една **дузина чорапа**)

7. Има съществителни имена за лица, при които се употребява бройна форма вместо обикновено множествено число, напр. **човек** (**Колко човека** **покани** на семинара?, а не **Колко човеци** **покани** на семинара?). За множествено число на думата **човек** се използва думата **хора** (**На площада видях много хора**), а за бройна форма се използва думата **души** (**Трима души** **се явиха** на конкурса.)

8. Има съществителни имена, които могат да се определят като лица или не-лица само в контекста на изречението, напр. **участници**, **представители**, **производители**, **вносители** и др. Те могат да бъдат както отделни лица, така и фирми, заводи и т.н.:

Колко **производители** на зеленчуци има във вашето семейство?

Два **производителя** са лицензирани в нашия регион – фирма „...“ и фирма „...“ (Лицензирани са фирмите, които са не-лица).

В турнира имаме **три важни участника** – „Левски“, ЦСКА и „Нефтохимик“.

В мача играха **трима важни участници** – Стоичков, Сираков и Михайлов.

9. Ако след числителното име има две съществителни за не-лица, то има два варианта в зависимост от смисъла:

– второто съществително е в единствено число:

Получили 2 милиона лева рушвет. (Става дума за един рушвет.);

– второто съществително е в множествено число:

Получили 2 милиона лева рушвети. (Става дума за повече от един рушвет.)

10. В българския език има немалко съществителни имена с повече от едно значение (омоними, при които почти всички форми съвпадат, с изключение на бройната форма и формата за множествено число). Ако едната от думите се отнася за не-лице, а другата за лице, то първата има бройна форма, а втората – не. Например:

Трима членове на правната комисия обсъдиха три члена от закона.

Двама прабългарски ханове бяха в два съседни хана.

И двата офицера паднаха в шахматната битка. Двамата офицери паднаха в неравната битка

Ще ти бия два шута. Двама шутове има в нашия цирк.

Вписан си и в двата именника. Двамата именници днес ще почерпят.

11. След съставно числително бройно име, което завършва на **един, една, едно**, съществителното име от мъжки род се поставя в бройна форма или в обикновена форма за множествено число в зависимост от това, дали назовава лице или не-лице:

сто и един далматинеца, сто и един студенти

триста петдесет и един оборота, триста петдесет и един ученици

12. Ако след числителното име има предлога „от“, не се употребява бройна форма, а форма за множествено число – **Два от пълнителите** бяха празни. Сравни – **Два пълнителя** (бройна форма) бяха празни.

13. След числителните редни имена съществителното име се употребява в основната си форма – *трети ученик, шести ден, петдесети урок*.

При употребата на числителните имена в съчетание с лица и с не-лица могат да се обособят някои **правописни и правоговорни** особености:

В бройната форма вметнатото **ъ** се запазва²⁾ (*лакът – два лакътя, тигър – пет тигъра*), докато в множествено число изпада (*лакът - лакти*).

В бройната форма **е** не изпада от наставките – **ец,-ел,-ен:**

конец – колко концеца, петел – три петела, овен – четири овена

Някои съществителни имена (омоними) могат да имат различни форми – *метър – два метра* (като мерна единица) и *два метъра* (като инструмент за мерене); *път – два пътя* (като улица) и *два пъти* (като повтаряемост):

Висок е два метра. Имам два дървени метъра.

До нашето село водят два пътя. Два пъти вече се връщам.

Има ограничен брой съществителни имена, в които разликата между формата за множествено число и бройната форма на съществителното е само в

ударението – *крак* – много *кракѝ* – два *кра̀ка*. (При тази дума има разлика и в произнасянето, ако е членувана с кратък член – *Ударих си кракѝ*.) В бройната форма ударението не пада върху последната сричка.

Ако съществителното име за не-лице е съкратено или е използван някакъв диакритичен знак, правоговорната норма изисква съществителното име да се произнесе с окончание –*а* или –*я*:

5 лв. – 5 *лева*; 100 м – 100 *метра*; 24 % – 24 *процента*, 38° – 38 *градуса*

6. В бройната форма съществителното име е след числително име или след думите *колко*, *толкова*, *няколко*, т.е. в словосъчетание, поради което **не се членува**:

два *петела*, пет *ключа*, осем *заговора*, сто *болта*

В случаите, когато обектът е познат, се членува числителното име:

два̀та *петела*, *петте* *ключа*, *осемте* *заговора*, *стоте* *болта*

Може да се членува и думата *няколко*:

Няколкото български филма, *които* гледах тази година, *ми* харесаха.

Нарушения във връзка с употребата (или неупотребата) на бройна форма при съществителните имена от мъжки род, завършващи на съгласен, се срещат най-вече в следните направления:

1. Най-честото нарушение е свързано с употреба на бройна форма при съществителни имена за лица след числителни бройни имена вместо формата за множествено число.

От 14 *митрополита* (правилната форма е митрополити) 11 са били *агенти*. – (btv, 17.01.2012, водещият Слави Трифонов, „Шоуто на Слави“)

В България имаме 276 *криминално проявени боса* (правилната форма е босове). – (TV7, 21.01.2012 г., 9.15 часа; въпрос на Емил Кошлуков – водещ на телевизионно предаване).

Задачата, с която 15-те участника (правилната форма е участници) трябва да се справят ... (TV7, 08.01.2012 г., Реклама на Star machine, 9.01 часа).

Формата *участника* може да се употреби, ако става дума за отбори, група хора, а не за отделни лица – Само *два участника* се класираха за регионалния турнир по баскетбол. – Ясно е, че става дума за отбор.

Автобус, превозващ 31 пътника (правилната форма е пътници). – (btv, Новини, 22.12.2012 г., 19.10 часа, Гена Трайкова – журналист).

Първоначалното становище, че тези нарушения се срещат само и най-вече в устната реч, поради което могат да се чуят по телевизията, радиото, а в писмената си изява хората са по-внимателни и взискателни, има редактори, коректори, се опровергава от следващите примери.

Хайтов има и двама сина (правилната форма е синове), *но те са от*

втората му съпруга, припомнят запознати. (в. „Уикенд“, „Щерката на Хайтов пише нова книга за него“, 31.12.2011 – 06.01.2012, бр.1 (425), стр. 72).

Дядо Теодосий има двама сина (правилната форма е синове), *четирима внуци, четирима правнуци и двама праправнуци*. – (в. „24 часа“, „Дядо посреща 102-ри рожден ден в старчески дом“, 13.02.2012, бр.42, стр. 40).

Във втория пример с изключение на *двама сина* всички други съчетания са правилни – *четирима внуци, четирима правнуци и двама праправнуци*.

В други случаи се грешат всички съществителни имена след числителните бройни.

По последни данни в квартала има 22 дискотеки и нощни клубове (правилната форма е клуба), *33 ресторанти* (правилната форма е ресторанта) (в. „24 часа“, „Искат нов студентски град, сега бил чалготека“, 22.03.2012, стр. 7).

2. Сравнително често се среща и употребата на форма за множествено число на съществителното име след числително бройно име вместо бройна форма:

Бяха продадени 2000 билети (правилната форма е билета). – (btv, Спортни новини, 24.12.2011 г. 12.32 часа).

40 гарнизони (правилната форма е гарнизона) *са закрити*. – (БНТ, 08.01.2012 г., 13.25 часа, военният министър Аню Ангелов).

Направи няколко гафове (правилната форма е гафа). – (nova TV, 08.01.2012 г., 18.42 часа, Цветанка Ризова – журналист).

С тия стачки и с двата жълти картони (правилната форма е картона). (btv, 17.01.2012, 23.15 часа, актьорът Мариан Бачев, „Шоуто на Слави“).

Алпинистът Джордан е покорил седемте върхове (правилната форма е върха) *на седемте континента*. – (btv, Новини, 06.01.2012 г., 19.42 часа).

Интересно, че във втория пример в едно и също изречение едната бройна форма е употребена правилно, а при другата е допусната грешка.

100 въпроси (правилната форма е въпроса) *има към вас*. – (nova TV, „Отечествен фронт“, 21.01.2012 г., 16.55 часа, журналистът Мартин Карбовски в разговор с д-р Чирков).

Подозирали са, че ще открият повече от пет сигнали (правилната форма е сигнала). – (nova TV, „Здравей, България“, 23.01.2012 г., 7.25 часа, водещият Евгений Генчев).

В тези три компоненти (правилната форма е компонента) *ние не можем да се похвалим*. – (TV7, „Бодилник“, 23.01.2012 г., 8.05 часа; Румен Петков – политик).

3. Грешки се допускат и когато между числителното име (или някоя от думите *колко, толкова, няколко*) и съществителното име от мъжки род има

други думи: *няколко големи общински **центрове*** (правилната форма е **центъра**), *пет от най-трудните **уроци*** (правилната форма е **урока**), *колко от трудните **тестове*** (правилната форма е **теста**).

*Ще бъдат закупени два нови модерни **ускорители*** (правилната форма е ускорителя). – (btv, Новини, 28.02.2012 г., 17.09 часа, Кристина Баксанова – журналист).

4. Допускат се грешки при употребата на мъжколична бройна форма на числителните имена за лица – вместо нея се употребява обикновеното числително име. Интересен е фактът, че съществителното име за лице се употребява правилно – в множествено число:

Пет (правилната форма е **петима**) *български таланти ще пеят на Олимпиадата в Лондон*. (БНТ 1, 20.01.2012 г, 9.18 часа, надпис по време на репортажа).

*Представям ви **три*** (правилната форма е трима) *специални участници – Боби, и – (DIVA, 21.01.2012, превод на филма „Три реки“).*

Три (правилната форма е трима) *министри на....* (БНТ 1, 31.01.2012 г, 8.04 часа, Новини, водещата Наталия Николова).

Има случаи, в които е написана грешната форма, но се прочита правилната. Или обратно. Навярно се дължи на факта, че пишещият и говорещият са различни лица с различни компетентности:

*2–3 узрели **банани*** (правилната форма е банана). – (БНТ, 04.04.2012 г. в рецепта за бананов хляб в кулинарното предаването на Ути Бъчваров). Дикторът прочете правилно – *2–3 узрели **банана***.

В диалогична форма прави впечатление, когато единият участник допуска грешка, а другият – не:

*НДСВ има двама нови **кмета*** – съобщи Христина Христова – председател на НДСВ по БНТ 1. *Но двама нови **кметове*** ... – отговори водещата Жени Марчева.

Когато допуснатата грешка е в писмената реч (вестник, списание или електронен сайт) или в устната (радио, телевизия), тя се допуска еднократно и може да остане по-незабележима и незабелязана. Но когато е в многократно излъчвана реклама, тя прави впечатление и не говори добре за правописните компетентности на авторите на текстовете за реклама и за тези, които ги четат:

*Осем от всеки десет **кардиолога*** (правилната форма е кардиолози) *в България препоръчват аспирин „...“*. Излъчва се по няколко телевизии по няколко пъти на ден.

Както е видно от примерите, грешки се допускат от политици, журналисти, хора, на които се налага често и публично да говорят и да пишат. Преобладаващата част от примерите, показващи различни нарушения и грешки, са от различни телевизии, различни телевизионни предавания и са констатирани

в рамките на кратко време. Това, че се срещат и наблюдават толкова често, означава, че нормата не е овладява достатъчно добре, че не е станала част от правоговорната, респективно правописната грамотност на много хора, дори такива, за които грамотността е въпрос на професионална компетентност и чест. Една част от тях са известни и уважавани политици, други са популярни и много добри журналисти.

Може би това налага през 2007 г. Министерството на държавната администрация и административната реформа и Институтът за български език при БАН да изработят *Практическа инструкция за оформяне на документи в администрацията* като помощен наръчник за правилното и прецизно подготвяне на официални документи. Една от нормите, на които се обръща внимание, е именно бройната форма и употребата на обикновено множествено число при съществителните имена за лица. Когато училищното и университетското образование не са постигнали своите цели, може би това е разковничето – инструкции, семинари, обучения. Само така ще се преодолеят някои грешки, незабележими за едни, но груби и дразнещи за други. Или при това масово нарушение на регламентираната норма дали да не се даде по-голяма свобода и правилата да се променят с оглед на речта. Въпрос на вкус? Въпроси за размисъл...

БЕЛЕЖКИ:

1. Без думата *няколко* се употребява мн. число – десетки долари, стотици хиляди часове.
2. Изключение – *метър, литър* и техните производни – *два метра, 30 литра, 50 сантиметра*.

ЛИТЕРАТУРА:

- Куцаров, К. *Излишеството на граматическото число в съвременния български език* – <http://www.belb.net/personal/kucarovk/Chisloto.htm>.
- Люцканова, Ц.Н. (2008) *Езикова култура. Съвременна книжовна правописна и пунктуационна норма*. Бургас: Янита ЯС.
- Мурдаров, В. *Сметка в лева?* В: http://www.balgarskiezik.org/lan_culture
- Пашов, П. (1989) *Практическа българска граматика*. София: Народна просвета.
- Стоянов, Ст. Ив. (1980). *Граматика на българския книжовен език. Фонетика и морфология*. София: Наука и изкуство.

THE SPECIFIC PLURAL FORM OF MASCULINE NOUNS USED AFTER CARDINAL NUMBERS – NORMS, RULES, BREACHES

Abstract: The specific plural form of masculine nouns ending with a consonant which is to be used after cardinal numbers is one of the literary spelling norms of a grammatical character which is often violated and creates spelling and orthoepic problems. The article looks into the main uses of the specific plural form, some more specific cases, spelling and orthoepic peculiarities. A differentiation is made between the use of the specific plural form and the ordinary plural form in nouns for persons and non-persons. Typical breaches of the norm are analyzed.

Prof. Galya Hristozova D.Sc

✉ *Burgas Free University*